

VLATKA VUKELIĆ

Sveučilište u Zagrebu
Hrvatski studiji
Ul. grada Vukovara 68
HR – 10000 Zagreb
vlatka.vukelic@sk.htnet.hr

PRILOG PROUČAVANJU RAZVOJA SISAČKE ARHEOLOGIJE
U DRUGOJ POLOVINI 19. I PRVOJ POLOVINI 20. STOLJEĆA
ANDRIJA COLUSSI – PIONIR SISAČKE ARHEOLOGIJE

UDK 904 : 72.032 (36)
Izvorni znanstveni rad

Poznato je da su sustavna arheološka iskopavanja na sisačkom području, popraćena stručnom valorizacijom i obradom, započela tek u 19. stoljeću. Do tada je bogatstvo arheološkog materijala negdašnje Siscije iskorištavano za izgradnju novovjekih građevina velikih dimenzija s kamenom bazom, kao što to uprimjeruje sisački Kaštel, ili je materijal razvožen po okolnim selima, gdje je korišten kao nosiva građa u izgradnji drvenih zdanja. Osim tih namjena, često se događalo da su malobrojni turisti ili »dobro-namjerni« historici za svog kratkotrajnog boravka u novovjekom Sisku uočavali raznolikost i bogatstvo arheološke građe na plitkom terenu, koju su kao suvenire raznosili po svim dijelovima Europe. Moguće je zamisliti goleme kamene blokove kako strše iz neobrađene zemlje na prostoru duž kojeg se nekad prostirala Siscija, tim više što do 19. stoljeća nije postojala sisačka urbana jezgra, što znači da na tom terenu nema sustavne i planske izgradnje. Tek kada je novovjek i Sisak poprimio konture urbanog središta, započeo je i osviješten tretman arheoloških pronalazaka. Nažalost, taj proces tekao je simultano i samo su pojedinci, primjerice Andrija Colussi (*1848 +1929), koji su zahvaljujući vlastitom zanimanju bili u doticaju sa starinama antičke Siscije, mogli prepoznati raritetnost i vrijednost pronađenih starina. Veličina Colussi-jeva djela očitovala se i kroz nesebično dijeljenje iskustava, ali i financijskom pomoći u objelodanjivanju pronađenih antikviteta i priznavanju neupitnih autoriteta hrvatske arheologije, primjerice Josipa Brunšmida, s kojim je Colussi vodio osobnu prepisku.

Rekonstrukcija kronoloških faza destrukcija antičke Siscije

Kompleksno pitanje koje se opetovano nameće u razjašnjavanju stanja arheološke očuvanosti terena antičke Siscije odnosi se na stupanj devastacije antičkoga grada kroz stoljeća koja su prethodila devetnaestome. Povijesni pregled dat će fantastičnu i ne do kraja ispričanu priču o gradu koji

Sl. 1. Andrija Colussi (kopija, iz knjige *1865–1965 DVD Sisak*)

je sustavno razaran, ali i sustavno izgrađivan, tako da slika onoga što se dobiva kroz arheološke ostatke nije cjelovita.

U samom urbanom razvoju Siscije pratimo tri faze izgradnje:

- 1.) vrijeme vojnog logora koje donosi tragove drvene arhitekture i pilotažu terena, čime će se koristiti i kasnije naselje civilnog tipa, a čiji su ostaci i danas posvudašnji na terenu;
- 2.) ranocarski period, od Tiberija do prerastanja Siscije u koloniju;
- 3.) kasnocarsko razdoblje, od 2. stoljeća, u kojem arhitektura od opeke niče na temeljima od lomljenog kamena vezanog žbukom (BUZOV 2000:113).

Svaka od tih faza pretpostavljala je devastaciju faze prije nje, bilo u smislu rušenja i ravnjanja terena ili u smislu nadogradnji i prenamjene objekata, što je značilo gubljenje prvotnih i originalnih karakteristika kako građevina, tako i prostora. Zbog klizišta i močvarnog terena, najčešći oblik izgradnje u Sisciji započinjao je tako što bi se ponajprije srušili, potom utabali, da bi se na to navezao sloj zemlje, te je novi objekt nicao od te točke kao polazne tako je nova građevina postajala viša od okolnog terena (VUKOVIĆ 1994: 155).

Sve to upućuje na stupnjeve devastacije zbog širenja i razvijanja urbanog tkiva, no devastacije terena Siscije zbivale su se i zbog ratova, prvo građanskih ratova u Rimskom Carstvu, a potom i u ratovima s mnogobrojnim barbarskim plemenima. Presudnu ulogu u tome imala je kovnica novca u Sisciji, koja je to područje učinila posebno primamljivim. Osnovana u vrijeme cara Galijena, preciznije između 259. i 262. godine (BURKOWSKY 1999: 49), postojala je do 5. stoljeća i kao takva bila uzrokom većine ratova u siscijanskom zaleđu, što je značilo i destrukciju samoga grada u većem ili manjem opsegu. Nakon Dioklecijanove administrativne podjele Rimskog Carstva i uvođenja tetrarhije, te preustroja Siscije u središte Panonije Savije (Pannonia Savia), urbana jezgra grada poprimila je novi sjaj, sukladno funkciji koja joj je povjerena, što znači da su se ponovno zbile građevinske intervencije u prostoru. Premda to možemo smatrati pozitivnim primjerom razvoja urbane jezgre jednoga grada, sukob između Konstantina i Licinija prouzročio je 314. godine sukob pred

Siscijom, kada je Konstantin, poradi siscijanske kovnice novca uvidio važnost Siscije u svojim rukama (HOTI 1992: 150).

Sl. 2. Andrija Colussi (Gradski muzej, Sisak)

Pretpostavka je da tada samome gradu nisu bila nanesena veća razaranja zato što se Licinije povlačio iz Ilirika, a ni izvori ne navode bitke podno Siscije. Konstantin je svoju pažnju usredotočio na »obnovu« panonskih gradova, a nedvojbeno je među njima i Siscija, koji su morali poprimiti reprezentativan karakter radi boravka cara u njima. Ratna razaranja nisu zaobišla Sisciju ni tijekom borbi Konstantinova sina Konstancija II i uzurpatora Magnencija, kada se Konstancije povukao u Sisciju kod koje su vođene ratne operacije 353. godine. Kad je Konstancije pobijedio u bitci prešao je u Cibalae, a Sisciju je prepustio na milost i nemilost Magnencija koji ju je razorio, odnoseći iz ne veliki plijen (BUZOV – NENADIĆ 1990: 114). Uslijedilo je stanje opće dekadencije, emigracije, dugog i mukotrpnog oporavka, o čemu najbolje svjedoči Amijan Marcellin opisujući loše stanje gradova u Panoniji kroz anegdotu kako caru Valentinijanu I (364–375) nisu mogli pronaći pristojnu zgradu za smještaj prilikom posjeta Panoniji (HOTI 1992: 151). Kada je uzurpator iz Britanije Magnus Maximus zauzeo Galiju i Hispaniju, Teodozije je požurio u Sisciju u kojoj je i nadalje opstojala kovnica novca, kako bi spriječio Maxima da je preotme. Maxim i Teodozije sukobili su se kod Siscije, i iako je Maxim već ulazio u Sisciju, naposljetku se predao. Možemo samo zamisliti stupanj razaranja koje je Siscija tada trpjela. Uviđajući rizik postojanja kovnice novca u Sisciji, Teodozije II (408–450) ju je ugasio.

Nakon podjele Rimskog Carstva, u Panoniju su sve više provaljivali barbari, Siscija više nije bila strateški važna. Huni su je razorili 441. godine prilikom Atilina pustošenja tih prostora. Teodorik, ostrogotski vladar, stanje je učinio snošljivim kada je postao službenim vladarom Panonije kojom je između 507. i 511. godine vladao iz Siscije. Posljednji spomen Siscije kao kasnoantičkoga grada u pisanim izvorima je onaj iz 533. godine, kada je prilikom Justinijanova rata s Gotima Siscija opet teško postradala. Nakon langobardskog odlaska u Italiju, apsolutni gospodari Panonije postali su Avari koji su na svom osvajačkom pohodu razorili i Sisciju oko 600-te godine. Do tada je Siscija

živjela kao grad s odlikama kasnoantičke urbane sredine s izmiješanim stanovništvom, što potvrđuju numizmatički ostaci (novac Teodorika, Alariha, Justinijana), ali možemo pretpostaviti da je, iako materijalno razorena, nastavila živjeti i u Avariji, ne više kao urbani centar, već više kao središte okupljanja ostatka stanovništva koje je u potrazi za bilo kakvom infrastrukturom i težilo pripadnosti poradi što lakšeg opstanka. Radi se o ruralnom načinu života (ALTIĆ 2004: 25).

Činjenica da se očuvao kontinuitet imena osigurava i kontinuitet naseljenosti, pa ne čudi što je srednjovjekovno stanište na istome mjestu postalo žarište otpora Ljudevita Posavskog. Gradečki patrijarh Fortunat u znak potpore poslao mu je graditelje da mu utvrde kaštel i sam grad, no nejasno je koliko je to bio grad i na čemu je uopće izrastao Ljudevitov kaštel. Prilično sigurno je to da su se i graditelji Ljudevita Posavskog poslužili ostacima razorene antičke Siscije, i već je tada počelo narušavanje negdašnje antičke urbane jezgre.

Možemo samo zamisliti što je donijela franačka odmazda za Ljudevitov neposluh i koliko je utjecala na godine stagnacije Siska koje su uslijedile. Ulomak pluteja ukrašen reljefom tropleta upućuje i na postojanje starohrvatske crkve u Sisku, pa to vrijeme karakterizira ponovni uzlet Siska (HORVAT 1954: 103). Arheološki ostaci potvrđuju duboke veze srednjovjekovnog naselja iz 10. stoljeća na tom prostoru (BURKOWSKY 1999: 91–92), s matičnim područjem nastanka ranohrvatske države i sisačkom biskupijom, a grobovi pripadnika ranohrvatskog plemstva¹ navode na zaključak da je Sisak, sada kao ranosrednjovjekovno naselje, ipak opstojao. Vjerojatno se stoga interveniralo u prostor koji je sada bio prenamijenjen za potrebe srednjovjekovnoga grada. Zbog promjene koju je donijela feudalno-vlastelinska organizacija privrede onemogućen je razvoj srednjovjekovnoga gradskog naselja na lokaciji antičke Siscije (ALTIĆ 2004: 26), ali mu je najvjerojatnije u tome poslužila antička građa. Tako je dio nalaza potpuno uništen, što je posljedica kontinuiranog života naselja kroz stoljeća. Sisačko vlastelinstvo i njegovi podložnici živjeli su uglavnom od obrade zemlje, što znači da su bili daleko od preostalih popločenih ulica Siscije i svega onoga što je značio ondašnji način života. Imigracijski pomak u 16. stoljeća koji izaziva prodiranje Turaka u naše krajeve, što je natjeralo brojno stanovništvo da potraži utočište u tada još relativno sigurnom području sisačkog Pokuplja (ALTIĆ 2004: 28).

Može se pretpostaviti da je i tada razvlačena građa antičke Siscije, no prodor Turaka koji je uslijedio bio je pogubniji za ono što je preostalo od starog rimskoga grada. U kolovozu 1544. godine počela je izgradnja sisačkog kaštela radi obrane od učestalih turskih napada, pri čemu je velik dio građe korišten s ruševina antičke Siscije (LASZOWSKI 1902: 183–184). Borbe s Turcima oko Siska između 1591. i 1593. godine opustošile su sisačko vlastelinstvo, pa registar vlastelinskih daća za 1592. godinu navodi da na sisačkom vlastelinstvu ne postoji ni jedno domaćinstvo (ADAMČEK 1980: 252–253). Tada je i sisačko naselje bilo posve napušteno, te zatim i potpuno uništeno (ALTIĆ 2004: 42). Mirom u Žitvi 1606. godine Turci su bilipotisnuti iz neposrednog sisačkog zaleđa, iako su još bili vrlo blizu, pa je sisački kraj imao vojno-strateško značenje, što je kočilo razvoj civilnoga naselja. Sve je bilo usredotočeno unutar utvrde, a malobrojne kuće na prostoru negdašnjeg antičkoga grada bilesu nezaštićene. Stanje su dodatno pogoršale i seljačke bune u 17. stoljeću. Prikaz sisačkog naselja na veduti nastaloj u vrijeme Souchesove uprave (oko 1679. godine) evidentira postojanje trgovišta Sisak, a crkva i kuće koje su nacrtane neoštećene potvrđuju povratak stanovništva u prostor na kojem je nekad živjela Siscija. Kako je crkva svetog Križa (okosnica buduće gradske jezgre) već u to vrijeme bila zidana (ALTIĆ 2003: 49), pretpostavlja se otkud je korišten materijal za njenu izgradnju. Najbliži i tranzitno najjednostavniji način bio je iskoristiti ono što je već stoljećima stršalo iz, toliko puta, opustošene zemlje na kojoj je nekad opstojao jedan među najvažnijim gradovima rimske Panonije.

¹ Izvještaji Ivce Degmedžić 333/1947 i od 21. 4. 1948.; Dopis Matije Šipušića Viktoru Hoffilleru od 25. 7.

1947., Dossier Siscija, Sisak od 1936.–1959, 42/26, 1947. i 1948. god.

Ono što iznenađuje jest to da je nakon stoljetnih razgradnji, devastacija i destrukcija, Marsigli predvođeni Povjerenstvo Komisije za razgraničenje između Osmanskog Carstva i Habsburške Monarhije, na području Siska zatekao vidljive ostatke antičkoga grada. Oni su bili toliko jasni da je Marsigli 1726. godine jasno i vrlo precizno zabilježio konture antičke Siscije na svom planu (VUKELIĆ 2006: 203, sl. 1), navodeći čak i od kojeg su materijala izgrađeni zidovi antičkoga grada, ali i putevi unutar zidina i oko njih koji su još i tada bili popločeni. Vidljiv mu je bio i vanjski rub obrambenih zidina (MAROEVIĆ 1998: 48). Ipak, kako zidine nisu zabilježili vojni topografi minulih stoljeća i nisu iskorištene u fortifikacijske svrhe, morale su postojati u tragovima, nikako cjelovite (ALTIĆ 2003: 51).

Pitanje što se zbilo s građevinama Siscije u razdoblju srednjeg vijeka moglo bi djelomično biti razjašnjeno uzmemo li u obzir da se srednjovjekovno i rano novovjekovno naselje razvilo izvan zidina antičkoga grada. Činjenica da se Siscia razvila na topografski najvišem dijelu terena između Kupe i Save govori u prilog tezi o logičnom odabiru lokacije kasnijih naselja, no čini se da je dio antičkih građevina korišten za stanovanje ili je jednostavno ostao ignoriran, pa se, ako nije razoren i njegov materijal razvezen okolo za novovjeke izgradnje, antički materijal Siscije *intra muros* uvelike sačuvao do polovine 16. stoljeća (ALTIĆ 2003: 52). Teško je danas zamisliti kakav je to nered vladao na terenu, no možda je dovoljno osvrnuti se na današnji Vukovar da situacija postane jasnija! Beogradskim mirom 1739. godine granica je vraćena na tok Save, što je omogućilo revitalizaciju starih prometnih, pogotovo riječnih puteva, pa su se u Sisku počela graditi žitna skladišta. Kako je Župna crkva svetog Križa radikalno obnovljena u isto vrijeme, a za njenu obnovu korišten građevinski materijal Siscije, možemo pretpostaviti da se i za izgradnju žitnih magazina nije trošilo na transport građevinskog materijala,² ako je isti bio dostupan u neposrednom susjedstvu. To je bio razvojni zamah koji je od Siska stvorio jedno od najjačih trgovačkih i prometnih središta sjeverozapadne Hrvatske, što je značilo i veći stupanj izgradnje, a time i devastaciju antičke građe na terenu.

»Arheolozi« koji su se tada našli u Sisku bili su samouki ljubitelji starina, naučeni da one donose materijalnu korist, a prilike u samome mjestu još nisu bile zrele za organiziranje društva koje bi pazilo na starine i prekinulo njihovu destrukciju. Na karti iz 1783. godine koja prikazuje plan nastao kao rezultat hidrotehničkih mjerila poplavnog opsega Kupe i Save, još su vidljivi ostaci zidina stare Siscije (ALTIĆ 2004: 56), a ista ta karta daje nam se i dobar uvid u stanje izgrađenosti onodobnog Siska. Širenje grada iziskivalo je i novu gradsku regulaciju, koju je realizirao mjernik Ivan Fistrović u prvoj polovini 19. stoljeća. Njegov plan iz 1829. godine³ upućuje na činjenicu da se novi plan ulica uvelike poklapa s rasterom ulica antičke Siscije, te da je unutar karakterističnog ovalnog oblika stvorio sustav kućnih blokova omeđenih ortogonalnom shemom ulica (antičke *insulae*!). Teško je reći koliko je Fistrović poznao ili vidio na terenu ostatke antičkoga grada, ali slučajnost je još teže vjerojatna.

Kada je zagrebački Kaptol, vlasnik sisačkog dominija počeo parcelaciju i prodaju pojedinih zemljišta *intra* i *extra muros* u odnosu na antičku Sisciju, započela su nova oštećenja kulturne baštine. Kuće su tada mahom zidane, što pretpostavlja kopanje temelja za izgradnju istih, a stotinu i pedeset kuća izgrađenih do 1848. godine (BUTURAC 1960: 236) poprilično je naštetilo arheološkom materijalu koji se nalazio u dubljem, ne više površinskom, sloju zemlje. Ali pobuđena je i svijest o vrijednosti istoga, pa arheološki predmeti više nisu toliko nasumično ne razvače, nego su više pro-

2 Gradonačelnik Siska Franjo Lovrić u dopisu gradskog poglavarstva od 12. lipnja 1882. godine pod brojem 3090 Narodnome muzeju u Zagrebu napominje kako su od rimske cigle sazidane crkva sv. Križa, crkva sv. Kvirina, crkva sv. Magdalene u Selima, kaptolski magazin, kaptolska gostionia i ceste.

3 *Planum neo regulandi Oppidi Sissek tam fundorum intravillanorum quam et tenutorum extravillanorum ad idem oppidum spectantium, confectum anno 1829. per Ioannem Fistrovich*, Kartografska zbirka Kaptolskog arhiva, sign. A.I.186.

davani na crnom tržištu starina, tako da su siscijanski artefakti ubrzo postali sastavni dijelovi zbirke starina-bilo privatnih bilo muzejskih-diljem Europe.

Amatersko arheološko djelovanje Andrije Colussija

Pišući o antičkim figuralnim brončanim i kamenim predmetima u Narodnome muzeju u Zagrebu, Josip Brunšmid (1914: 207) nije mogao ne spomenuti Sisak koji je u šezdesetim, sedamdesetim i osamdesetim godinama XIX. stoljeća dao toliko rimskih predmeta da je osnovana tzv. Sisačka zbirka kao posebni dio muzejskih zbirki s posebnom dvoranom u Narodnome muzeju. Temelj te zbirke činila je 1864. g. kupljena kolekcija starina trgovca Franje Diericha iz Siska,⁴ a nadopunjavana i oplemenjena je predmetima što ih je iskapalo i sabiralo lokalno arheološko društvo »Siscia« u Sisku. Uz to veliki doprinos povećanju ove zbirke dali su pojedinci, zaljubljenici u starine koji su nesebičnom požrtvovnošću otkupljivali siscijanske arheološke ostatake na terenu od raznih preprodavača i donirali spomenuti materijal Narodnome muzeju u Zagrebu, omogućujući tako sveobuhvatnost pregleda u »Sisačkoj zbirci«, koja je time postala temelj za arheološko proučavanje antičke Siscije.

Ono što je crno tržište raznijelo po svim kontinentima našeg globusa, pojedinci su pokušali objediniti i ocjeloviti kako bi omogućili znanstveni pristup istraživanju sisačkog područja. Brunšmid je imenovao te pojedince, pa spominje sisačkog trgovca Josipa Pileka, vijećnika Banskog stola Ljudevita Ivkanca, trgovca Sebastijana Mosesa, tehničkog savjetnika Antuna Bukvića, kraljevskog javnog bilježnika Milana Šipuša i građevinskog poduzetnika Andriju Colussija (*VHAD* 1913 i 1914: 207). A koliko je Brunšmid bio zaokupljen Siskom pokazuje isječak iz njegova izvještaja o muzejskim poslovima u Sisku iz 1911. godine, što dokazuje upornost, požrtvovnost i utvrđivanje činjeničnog stanja na terenu koje je uključivalo i ljude oko sisačkih starina: *Davna mi je želja bila, od kad sam preuzeo da upravljam Narodnim muzejem, da provedem intenzivnije sustavno iskopavanje u Sisku, najvažnijem rimskom gradu na hrvatskom teritoriju.*⁵

Doselivši se iz talijanskog Ossoppa⁶ u Sisak u drugoj polovini 19. stoljeća, mnogočlana obitelj Colussi, uklopljena u sisačko građansko društvo, ostvarila je značajnu ulogu. To se ponajprije očitovao građevinskim poduzetništvom, koje je bilo okosnica njihova djelovanja kroz sve tri generacije koje će biti zastupljene u životu i radu na sisačkom području. No, druga generacija te porodice, kojoj je na čelu bio Andrija Colussi kao dominantna individua na čelu, pokazala je pojačano zanimanje i za neke sekundarne djelatnosti, koje kao zajednički nazivnik i nemaju često egzistencijalnu ulogu. Naravno da je preduvjet za to bilo dobro financijsko i opće društveno stanje u zajednici u kojoj su obitavali. Konkretno to je značilo dobro uhodan građevinski obrt. Pri tome treba imati na umu poimanje obrta u 19. stoljeću, što se znatno razlikuje od istog danas. To podrazumijeva mnogo više predradnji od same graditeljske. Građevinski poduzetnik morao bi prvo kupiti zemljišnu parcelu na kojoj je planirao graditi. Za njega su crtači i arhitekti izrađivali nacрте i troškovnike, da bi poduzetnik (vlasnik zemljišta na kome će graditi) naposljetku započeo izgradnju građevine, sada već uglavnom od opeke, i to iz vlastite proizvodnje. Evidentno je da je upravo ta djelatnost, u arheološkom smislu, u datom trenutku imala najviše šanse za terenski uvid u ono što je prošlost ostavila kao nepokretni arheološki materijal.

4 Brigu o toj zbirci do prodaje Narodnome muzeju vodio je lokalni historičar, župnik Frane Šloisnik, povjerenik za sisačke starine Povijesnog društva zagrebačkog, a ista se čuvala na njegovu zemljištu prema odredbi I. Kukuljevića Sakcinskog; Šloisnikov kapelan bio je Ivan Krstitelj Tkalić

5 Kutija broj 108/1911, izvješće Josipa Brunšmida o putovanju u Sisak, Arhiv Arheološkog muzeja u Zagrebu

6 Matična knjiga umrlih, Sisak, knjiga 38, 1929.

Andrija Colussi brzo je to shvatio, a najveći poticaj za daljnja razmatranja i učenje na tom polju bila je činjenica da je regulativni plan Siska Ivana Fistrovića donešen tek 1829. godine (ALTIĆ 2004: 66). To je trebalo poslužiti regulaciji naselja koje je tek počelo rasti i koje su do tada (50-ak godina prije Colussijeva graditeljskog zamaha) činile stambene kuće, gotovo isključivo drvene građe (OBRADOVIĆ 1997: 14). Fistrovićev plan broji 70-ak kuća, gotovo sve su izgrađene nakon 1824. godine, od opeke, a drvene su locirane u II., III. i IV. sisačkoj ulici. To je svakako bilo plodno tlo za jednoga građevinara. Tome možemo dodati i Colussijev interes za starine, koje su, sada već stoljećima i parcijalno, bile relativno netaknute, jer novovjekni Sisak još nije preduboko zadirao u zemlju za iskapanje temelja zidanih kuća. Kako je bio osobito poznat po solidnoj građevinskoj i arhitektonskoj izvedbi⁷ ista je pretpostavljala dublja iskopavanja temelja za gradnje. Tom prilikom izronili su arheološki ostaci antičke Siscije što je Colussiju uskoro postalo opsesivnim hobbijem. To je spona koja će povezati gospodarske i društvene aspekte s kulturnim aspektima i dati Colussiju akreditaciju za pripadnost visokom društvenom staležu onodobnog Siska. Colussi je graditeljsku djelatnost koncentrirao unutar gradskih bedema antičke Siscije, tj. *intra muros*, ali i u neposrednoj blizini njezina vanjskog obruča (MAROEVIĆ 1998:157, 205, 221–223, 248).⁸

Sustav opkopa i kanala koji je omeđivao Sisciju i u drugoj polovini 19. stoljeća obuhvaćao je stambeno, ne privlačno područje, jer je bilo močvarno, nezdravo i za građevinsku djelatnost terenski nepovoljno. To je iskoristio Andrija Colussi pa je jeftino pokupovao zemljišta u neposrednom zaleđu Župne crkve sv. Križa (sada Šetalište Vladimira Nazora)⁹, ali u neposrednoj blizini bedema antičke Siscije.¹⁰ Stoga i ne začuđuje Colussijeva odluka da taj prostor uredi u gradski perivoj.

U nepovoljnim gradskim prilikama¹¹ ustanovljena je »Siscija – društva za iskapanje i sakupljanje rimskih starina u Sisku« tek 1876. godine, koje je u hrvatskim prilikama nastalo relativno rano, ali u prilikama i stupnjevima devastacije antičke Siscije, usudila bih se reći, vrlo kasno.

I prije je bilo pokušaja organizirne zaštite antičkih nalaza, što se očitovalo u apelu Ivana Kukuljevića Kr. namjesništva u Zagrebu 1856. godine da pozove Kaptol da pri prodaji svojih sisačkih posjeda kupcima kao uvjet postavi prijavu poglavarstvu svakog iskopavanja na kupljenom zemljištu, te pregled eventualnog nalaza od strane gradskog činovnika, ili za to određenog lica.¹² Dakle, pojedinci su, ovisеći o vlastitoj inicijativi, pokušavali zaštititi starine na terenu, ali organizirano i registrirano društvo postoji tek od 1876. godine. Tada je, naime, gradsko zastupstvo Siska donijelo odluku o uređenju i podizanju lijeve obale Kupe, čišćenju korita rijeke, zamijeni otvorenih kanala po ulicama zidanim, podzemnim kanalima (JAGIĆ 1883: 120–121), a sve su to bili pothvati koji su kao osnovnu predradnju iziskivali kopanje u dublje slojeve zemlje, tj. korita rijeke. I upravo tada mnogi, još neoskrvnjeni antički predmeti ugledali su svjetlo dana i postali aktualnost koja je tražila brzo, praktično, efektivno i konačno rješenje. Ono što je moglo zadovoljiti ta četiri kriterija bilo je osnivanje jednog takvog društva.

Na skupštini 13. kolovoza 1876. godine, održanoj u dvorani Gradske vijećnice, utemeljeno je društvo »Siscia«, a na toj utemeljiteljskoj skupštini usvojena su pravila društva. Već na prvoj sjednici tajnik društva Dragutin Jagić, inicijator formiranja ovog društva i podžupanijski perovođa u Sis-

7 Colussi je gradio sve važnije objekte onodobnog Siska, npr. Gradsku vijećnicu

8 Gruntovne napisnice 268 i 257.

9 Gruntovna napisnica 268.

10 Vidi u: WIEWEGH, Z 2003: 10; sl. 1.

11 Tek 1851. godine prestala je pravna vlast Kaptola nad sisačkim naseljem, čime je Sisak postao slobodno trgovište,

a tek 1874. godine ujedanju se Vojni i Civilni Sisak, te je tako nastala pravno-jedinstvena gradska cjelina, a s njom i preduvjet za stvaranje civilnih društava na gradskom teritoriju, koji je ovisio o stupnju zrelosti pojedine zajednice da uvidi činjenično stanje i potrebu za formiranjem

12 Dopis Ivana Kukuljevića cr. Kraljevskom namjesništvu, 9. 6. 1856. g., Hrvatski državni arhiv Zagreb

Siscija

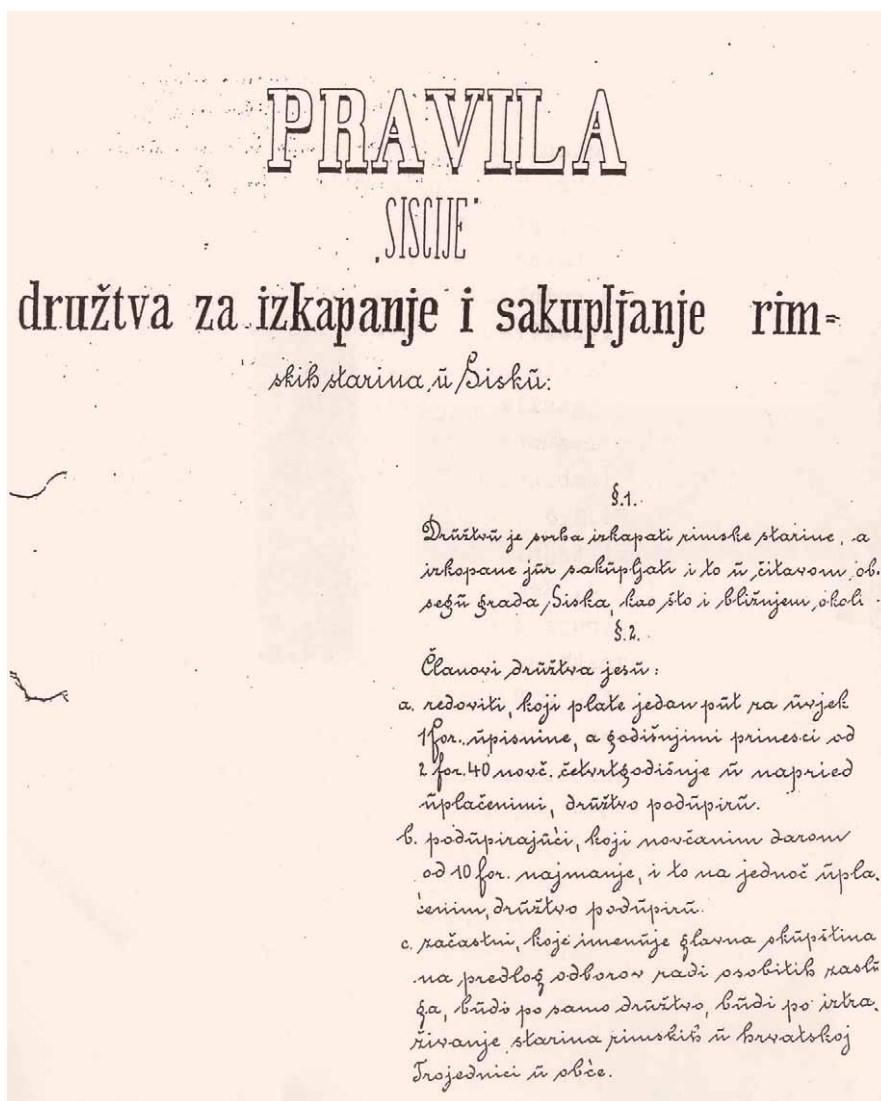
redovitih članova arheološkoga društva »Siscija«

Redni broj	Ime i prezime	
1.	Radmanović Ignacij Sijevac	1882.
2.	Radmanović Ivan neposredni član	"
3.	Benović Ignacij Sijevac	"
4.	Blau Mavro	"
5.	Blau Nikola	"
6.	Čučel Ivan obim. blagajnik i sekretar	"
7.	Colussi Andrija Colussi	1882.
8.	Čović Antun savjetnik grad. uprave	"
9.	Radović Nikola Sijevac	"
10.	Rusmanović Tomo Sijevac	"
11.	Čabac Ignacij	"
12.	Čabac Stjepan	"
13.	Trudić Nikola savjetnik grad. uprave	"
14.	Trudić Stjepan grad. uprave	"
15.	Čabac Tomo Sijevac	"
16.	Čučel Nikola Sijevac	"
17.	Čučel Ignacij savjetnik grad. uprave	"
18.	Čučel Nikola Sijevac	"
19.	Čučel Ignacij Sijevac	"
20.	Čučel Nikola Sijevac	"
21.	Čučel Nikola Sijevac	"
22.	Čučel Nikola Sijevac	"
23.	Čučel Nikola Sijevac	"
24.	Čučel Nikola Sijevac	"
25.	Čučel Nikola Sijevac	"
26.	Čučel Nikola Sijevac	"
27.	Čučel Nikola Sijevac	1882.
28.	Čučel Nikola Sijevac	1882.

Sl. 3. Imenik redovitih članova arheološkoga društva »Siscija«
(Arhiv Arheološkog muzeja u Zagrebu)

ku, spomenuo je Andriju Colussija kao člana »Siscije« koji se, uz nekolicinu također spomenutih, navodi kao darovatelj lijepih predmeta tome društvu (RADMANOVIĆ – VAZDAR 1992: 208). To znači da je Colussi već prije formiranja »Siscije« sakupljao svoju zbirku antikviteta, samoinicijativno učeći arheologiju. Aktivno sudjelovanje redovnog člana u radu »Siscije« za Colussija je značilo da je jedan put zauvijek platio jednu forintu upisnine, da je godišnje plaćao po dvije forinte članarine, te da je četverogodišnje unaprijed plaćao društvenu potporu u iznosu od 40 novčanica (RADMANOVIĆ – VAZDAR 1992: 208). Imenik »Arheološkoga društva Siscije« od 30. lipnja 1882. godine, navodi ga kao redovitog člana pod tekućim brojem 7 (RADMANOVIĆ – VAZDAR 1992: 260). Ne čudi da je Andrija Colussi posjedovao toliko starina ako znamo da se s godinom formiranja »Siscije« poklapa njegovo graditeljski najplodnije razdoblje. Radio je na uvođenju kanalizacije, utvrđivanju kupske obale (1876. godine podignut je cestovni nasip od Kupe do Galdovačke ceste,

Sl. 4. Pravila »Siscije«-društva za iskapanje i sakupljanje rimskih starina u Sisku usvojena na skupštini 13. kolovoza 1876. (Hrvatski državni arhiv u Zagrebu)

troškom od 2 381 forinte), jaružanju Kupe i nasipanju Šetališta tim materijalom, gradnji transverzalnog nasipa u Vrbini. Radio je i izvan sisačkog područja i to na gradnji željezničkog tunela kod Vrbovskog, željezničke pruge Nova Gradiška – Brod, te mollo na Rijeci i rafineriju petrola na Rijeci, Gradsku vijećnicu u Karlovcu i dio kolodvorskih objekata, vojarnu, tri škole i više privatnih zgrada u istome mjestu.¹³ Mnogo je radio za Državnu željeznicu i pomagao je sirotinju i obrtnike, pa se čak predlagalo da se Šetalište nazove Colussijevom ulicom (nikad nije kasno), no on je to »kao čedan čovjek i dobrotvor« odbio. Treba spomenuti da jebio aktivan i u političkom životu Siska te da je nabavljao oružje i municiju bosanskim ustašama za vrijeme ustanka u Bosni 1876. godine.¹⁴

13 Hrvatske novine, br. 8, 1929.

14 Hrvatske novine, br. 7, 1929.

Sisački viestnik od 15. listopada 1876. godine objavio je vijesti o starinama iskopanim oko Župne crkve i »kod budućeg perivoja«,¹⁵ a koje je bilo potaknuto, zatrpavanjem jame Kontrave koja je kao ostatak opkopa rimske Siscije fizički priječila širenje grada prema jugoistoku. Što se tamo od starina pronašlo, stručnije će izvijestiti Jagić nekoliko godina poslije. I sisački kroničar Fabijan Kovač navodi da je uređenje Šetališta počelo 1876. godine, te da je trajalo do 1880. godine.¹⁶ Tada je dovršeno njegovo nasipavanje i izvedeni su nasipi¹⁷ i gradnja je mogla započeti. Neposredno prije, 1875. godine, Andrija je kupio od Gjüre Pajanovića upravo to zemljište koje se ima urediti (riječ je o današnjem Šetalištu Vladimira Nazora i prvom, ugaonom dijelu Ulice lipa), te povukao savršen potez inicirajući njegovo uređenje kojem bi prethodila arheološka iskopavanja. I svi su bili zadovoljni; netom formirano Društvo koje tek treba steći kredibilitet, grad se riješio izvora zaraze i polako širio izvan granica rimskoga grada, te je tako Andrija Colussi uspio spojiti ugodno i korisno. Nakon početnih arheoloških i sanacijskih radova Colussi je prodao dijelove zemljišta, a najzanimljiviji njegov kupac bio je Tomo Dutzman. Dutzman je 1878. godine kupio dio spomenutog zemljišta¹⁸ na kojem je u travnju 1882. godine iskopan sarkofag Romanije Nevije (Romania Nevia). Možemo samo zamisliti ljubomoru Andrije Colussija u datom trenutku! On nikada neće pronaći nešto tako značajno što se spomene gotovo svaki put kad i Siscija, a bilo mu je nadohvat ruke! Iste godine gradsko poglavarstvo grada Siska upisalo je nove zgrade na Šetalištu, koje će izgradnjom reprezentativnih jednokatnica napokon i postati gradskom promenadom.¹⁹

I *Viestnik hrvatskog arheološkoga društva* iz 1882. godine navodi Andriju Colussija, posjednika u Sisku, kao podupirućeg člana Hrvatskog arheološkog društva u Zagrebu za 1881. godinu pod abecednim brojem 40²⁰ i 1882. godinu, što podrazumijeva veći utjecaj samog Andrije Colussija na arheološku problematiku na nacionalnoj razini. Ta 1882. godina Andriji Colussiju je i poslovno bila važna jer je bio kooptiran u upravni odbor Zajedničke obrtničke zadruge u Sisku, što je značilo potvrdu obrtničke kvalitete, ali i pripadnosti zajednici. Prema 51. zapisniku sjednice Upravljujućeg odbora Zajedničke sisačke obrtničke zadruge od 19. siječnja 1883. postaje jasnija Colussijeva uloga u odboru u kojem je uistinu, aktivno sudjelovao (RADMANOVIĆ – VAZDAR 1992: 267).

Da je i iduće, 1884. godine bio arheološki aktivan, posvjedočuje Dragutin Jagić koji je u svojim dopisima za *Viestnik hrvatskog arheološkog društva* od 13. listopada 1883. opet spomenuo Andriju Colussija kao jednog od odgovornih za dobru sačuvanost arheoloških iskopina i predaju istih u odgovorne ruke.²¹ K tome i obilna dokumentacija će ga spomenuti i kao suradnika Hrvatskog arheološkog društva (HAD) i Arheološkog odjela Narodnog muzeja,²² čijom zaslugom su brojni spomenici rimske Siscije sačuvani i obrađeni. Jagić je u dopisu ravnatelju Narodnog muzeja u Zagrebu, Šimi Ljubiću, 1883. godine jasno naznačio da su predmeti pronađeni u Sisku posljednjih godina prilikom arheoloških iskopavanja dospjeli u njegove ruke zahvaljujući, među inima, Andriji Colussiju (JAGIĆ 1883: 121). Da je tako, još jednom potvrdilo izvješće od 16. listopada 1883. godine, u kojem je navedeno da je Andrija Colussi kupio župnikovu bašću (sada Kranjčevićeva ulica) u kojoj je zaboravljen ležao čuveni sarkofag Severille. Tada je u bašći pronašao još jedan sarkofag, o čemu je izvjestio i potom poslao sarkofag u Narodni muzej.²³ Zanimljivo je da je to zemljište Andrija Colussi kupio samo šest dana prije i to za 5000 forinti.²⁴

15 *Sisački viestnik*, br. 10, 1876.

16 KOVAČ, F. *Izgradnja ulica, parkova i građevina*, rukopis: KH-A/K1, inv.br. 7/1, Gradski muzej Sisak (GMS).

17 KOVAČ, F. *Prikaz razvoja grada o njegovoj pedesetogodišnjici*. Rukopis: KP, inv.br. 1004, GMS.

18 Gruntovna napisnica 268.

19 KOVAČ, F. *Iz stogodišnje prošlosti grada Siska. Hrvatske novine*, br. 18, 1939.

20 VHAD, 1882., 258.

21 *Arheološki nalazi u Sisku*, rukopis, KP, inv. br. 991, GMS

22 Katalog izložbe *Arheološko društvo Siscia*; autor izložbe i kataloga Zdenko Burkowski, Sisak, 1990., GMS

23 Jagićev dopis Ljubiću od 16. 10. 1883. godine, Dossier Siscija, *Sisak od 1851.–1935*, 42/25, 1883. god.

24 Gruntovna napisnica br. 344.

Sl. 5. »Vila Colussi« (fototeka Gradskog muzeja Sisak)

Jagić je u istom spisu Ljubiću otkrio svoju sumnju da je na tom zemljištu smješten rimski hram ili neka druga važna građevina.²⁵ Povijest je te sumnje potvrdila čak stotinu godina poslije! (LOLIĆ 2001: 95-99). Ljubićev dopis koji je uslijedio kao svojevrsan odgovor u prilog Jagićevoj teoriji, od 12. srpnja 1884. godine upućuje na pronalazak golemih zidova u sada Colussijevoj bašći. Ljubić je bio pozvan u Sisak da to vidi. Ondašnji stručnjaci slutili su ili neku veliku građevinu, ili moguće rimski bedem.²⁶

U svom dopisu Odjelu za bogoštovlje i nastavu napisanome isti dan Ljubić svojim nadređenima spominje, među inim, i iskopavanje u Colussijevom vrtu, gdje se navodno nalazi veliko blago.²⁷ Dakle, dva su puta provođena amaterska arheološka iskopavanja na Colussijevu zemljištu, i to u razdobljima od 1876. do 1882. godine (sada Šetalište Vladimira Nazora), u neposrednom zaleđu Župne crkve, i nakon njegove kupnje župnikove bašće 1883–1884. godine zapadno od crkvenog pročelja (sada Kranjčevićeva ulica).

U *Prilozima za povijest grada Siska* Ferdo Hefe se spomenuo je i kuću Andrijina brata Antuna Colussija (današnji Područni ured za katastar) i okućnicu u kojoj su bila vidljiva dva sarkofaga i više fragmenata rimskih starina (HEFELE 1907: 1), jer kuća je bila na zemljištu gdje se u antičko doba nalazila istočna siscijanska nekropola. Zemljište na kojem će Antun Colussi izgraditi vilu kupio je od sisačke Župe katoličke 1882. godine (nekad kaptolsko zemljište) i na njoj sagradio velebno zdanje pod kućnim brojem 297.²⁸ Upitna je godina završetka građevinskih radova na tom zdanju, no sigurno je da je objekt izgrađen u razdoblju od 1883. do 1901. godine kada je ucrtan na planu za rješavanje komunalnih pitanja grada Siska te godine, ali nikako prije. Na regulacijskom planu Lavoslava Hanzlowskog iz 1909. oko te vile vidi se prekrasno hortikulturalno oblikovan park u pročelju i začelju.²⁹ Pouzdano je da je Andrija Colussi pomagao bratu u gradnji toga zdanja, pa su tako, vjerojatno,

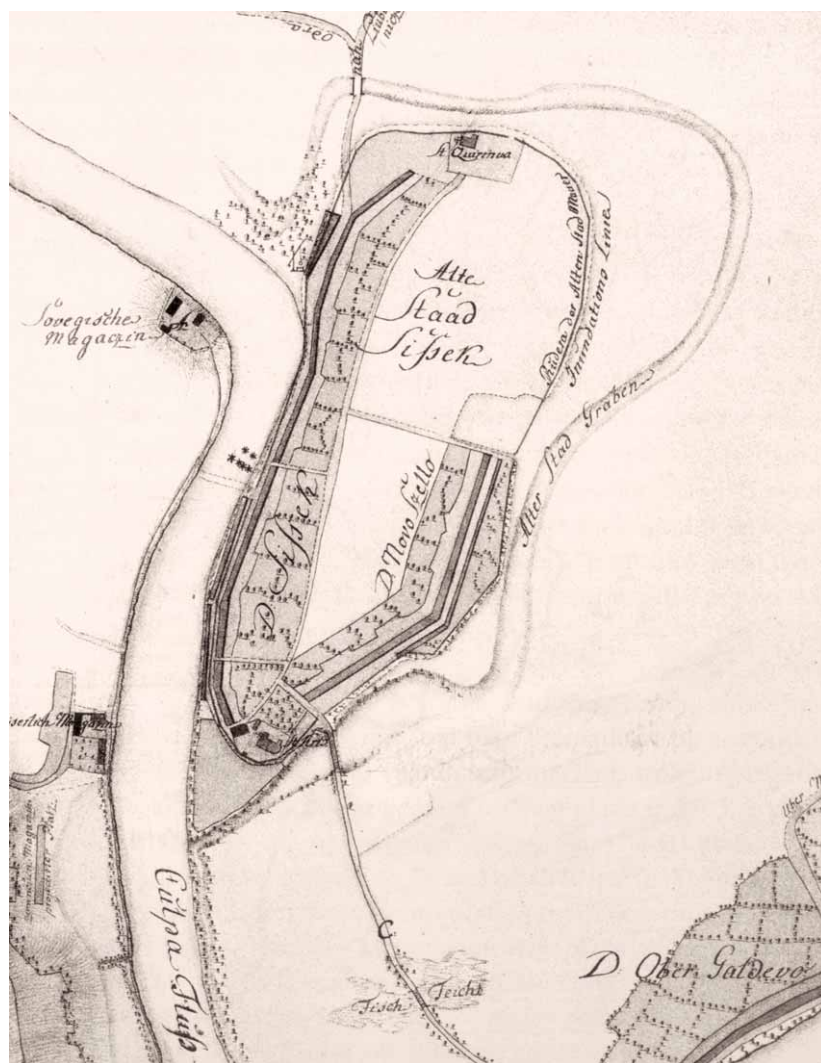
25 Jagićev dopis Ljubiću od 16. 10. 1883., Dossier Siscija, 42/25, 1883. god.

26 Ljubićev dopis br. 74 od 12. 7. 1884. Jagiću, Dossier Siscija, 42/25, 1884. god.

27 Ljubićev dopis br. 80 od 12. 7. 1884. Odjelu za bogoštovlje i nastavu, Dossier Siscija, 42/25, 1884. god.

28 Gruntovna napisnica 391.

29 Regulatorni nacrt kr. i slobodnog grada Siska/ Lavoslav Hanzlowski, rukopisni plan, Sisak, 1909., GMS

Sl. 6. Rukopisni plan Starog Siska kartografske zbirke Ratnog arhiva u Beču iz 1873. godine. Na planu su označeni ostaci antičkog zida.

i opet iskrsnule starine. Kako njegova brata niti jedan službeni spis ne spominje u tom smislu, sigurno je da je Andrija Colussi sve što je pronašao na toj bivšoj rimskoj nekropoli zadržao za sebe.

Prema rukopisima Fabijana Kovača Andrija Colussi je gradio i pet jednokatnica na istočnoj strani Kranjčevićeve ulice (bivša i toliko puta spominjana župnikova bašća) od »Lovačkog roga« do ondašnjeg Šenoina trga. Na zemljištu koje je kupio od župe u Sisku (vidi prethodno u tekstu) počeo je gradnju objekata oko 1883. godine. Prva u nizu neostilskih građevina je velika i lijepa jednokatnica (MAROEVIĆ 1998: 219) u kojoj se danas nalazi Gradska knjižnica i čitaonica (kućni broj 8). Nastala je oko 1885. godine (moguće u rujnu 1884.) i pretpostavljam da joj je prva vlasnica bila Amalia Mungyak.³⁰ Druga u nizu, tzv. Kovačićeva kuća (kućni broj 10) je također reprezentativna

³⁰ Gruntovna napisnica br. 344.

jednokatnica s neorenesansnim detaljima (MAROEVIĆ 1998: 219). Građena je u periodu od 1885. do 1890. godine, a pretpostavljam da su je u vlasništvo prenijela dvojica kupaca čija imena tek djelomice raspoznajem, jer je spis prilično nečitljiv (možda Buchler i Hirschman).³¹ Tome nizu treba dodati i kuću u istoj ulici pod kbr. 12 koja je oblikovana kao minijaturna stambena dvokatnica, istog stilskog oblikovanja koje je uobičajeno za taj dio Kranjčevićeve ulice (MAROEVIĆ 1998: 221). Četvrta u nizu bila bi stambena jednokatnica u Kranjčevićевой 14 koju odlikuju neobarokni elementi u oblikovanju i pročelje srodno onome na zgradi u Kranjčevićевой 10. Nastala je u razdoblju između 1890. i 1895. godine (MAROEVIĆ 1998: 222), a njen investitor bio je trgovac Godler. Posljednja i peta u nizu bila bi »kuća Mučnjak«, tj. Štedna zadruga, koja se nalazi u Kranjčevićевой na kbr. 15 i njome završava niz reprezentativnih zgrada u ovoj ulici. Maroević je mišljenja da je Colussi, ipak, vjerojatno nije gradio, iako to nije apsolutno isključio. Zgrada je svakako građena potkraj XIX. st. i danas je u njoj smještena Gospodarska komora (MAROEVIĆ 1998:223).

Jagić u pismu Ljubiću od 15. travnja 1884. godine napominje kako se Kupa neprestano jaruža, te da je poduzetnik koji to najviše obavlja sam Colussi. On je prema uputama »Siscije« izdao stroge naloge svojim djelatnicima kako da se ponašaju ako pronađu starine. Ali pojedinci su među radnicima znali i zatajiti takav pronalazak, pa je Jagić predložio da se zaduži posebni pazitelj koji bi na iskopištu nadgledao radnike, a kojeg bi plaćala »Siscija«. ³² I u idućem periodu Colussi je i nadalje bio zaokupljen intenzivnom graditeljskom djelatnošću, pa je vrlo vjerojatno da je 1885. godine (ALTIĆ 2004: 84) Andrija Colussi gradio Tuškanovu kuću (sada Trg Josipa Jelačića 5), i to kao reprezentativnu stambenu jednokatnicu, tipa palače, tlocrta u obliku slova U (MAROEVIĆ 1998: 157), čiji je naručitelj bio sisački političar dr. Grga Tuškan. Kako je poslovno bio prezaokupljen, malo je sudjelovao u sisačkim arheološkim zbivanjima, no ni sama »Siscia« nije više bila aktivna kao što je to bila u doba osnivanja.

Usljedio je period stagnacije, što zorno posvjedočuje dokument od 19. svibnja 1886. godine u kojem se Jagić žalio ravnatelju Narodnog muzeja u Zagrebu kako je očajan, jer toliko toga je čuo sa strane o pronalasku veličanstvenih starina, a ni jedna od tih nije dospjela do »Siscije«. Napominje kako mu jedino Colussi u tome *vrlo ide na ruku*, te mu je ovaj stoga neizmjereno zahvalan.³³ Fabijan Kovač je čak naveo kako je te godine prestalo djelovanje »Siscije«, ako ne *de iure*, a onda svakako *de facto*, što će pokazati daljnji arhiv.

Idućih nekoliko godina Colussi se posvetio još intenzivnijoj građevinskoj djelatnosti i radu u sisčkom DVD – u, što mu je društveni život učinilo prilično ispunjenim. Odvodne kanale iz svih ulica 1886. izgradio je (odobrena i utrošena svota za investiciju 20 672 forinte); a u razdoblju između 1886. i 1888. godine gradio je i tzv. kuću Glass za istoimenog trgovca, a nalazi se u današnjoj ulici Stjepana i Antuna Radića 42 (k.č.br. 982) i nju je po svoj prilici gradio Andrija Colussi (MAROEVIĆ 1998: 205). Radi se o reprezentativnoj stambenoj jednokatnici s uličnim pročeljem koje pokazuje neobarokno oblikovanje bez provincijske retardacije (MAROEVIĆ 1998: 205), što je gotovo tipično za Colussija. To, sam po sebi, ne bi bio toliko zanimljiv podatak da se upravo ta kuća, prema temeljitoj rekonstrukciji i podrobnome mjerenju i rekognosciranju terena koje je proveo gospodin Domagoj Vuković, ne nalazi u neposrednom susjedstvu sa zemljištem na kojem je nekad bila siscijanska bazilika urbana (VUKOVIĆ 1994: 23–25). To je zemljište u vlasništvu obitelji Šipuš (k.č.br. 984 i 985), a budući da nam arhivski podaci svjedoče o vrlo snažnom prijateljstvu Andrije Colussija s pripadnicima te porodice (kasnije su i Andrijini sinovi nastavili njegovanje tih odnosa), možemo

31 Gruntovna napsnica br. 344.

32 Jagićevo pismo Ljubiću od 15.4. 1884., Dossier Siscija, *Sisak od 1851.–1935*, 42/25, 1884. god.

33 Jagićevo pismo Šimiću od 15.9.1886., Dossier Siscija, *Sisak od 1851.–1935*, 42/25, 1886. god.

pretpostaviti da je gradio i na Šipuševu zemljištu. Kako god bilo morao je naići na bogato arheološko nalazište, pandan nalazištu »Rimska pivnica« u I. sisačkoj ulici.

Kako je zamirao entuzijazam predsjedništva »Siscije«, tako je zamirao i interes Andrije Colussija za komunikaciju s njima, pa se odlučio na radikalnije i konkretnije akcije. To su ponajprije bili izravni kontakti sa samim Brunšmidom, koji je uskoro zamijenio Ljubića u Narodnome muzeju. No, u isto to vrijeme Andriju Colussija su sve više počeli opterećivati financijski problemi (ili su to bili poslovni potezi), na što nas upućuje list C gruntovne napisnice pod brojem 350, koji otkriva kako se 1888. godine Andrija Colussi zadužio na to zemljište kod »Sisačke vjeresionske banke« (koja je ubrzo prerasla u podružnicu Prve hrvatske štedionice) u iznosu od 45 000 forinti stavljajući hipoteku na nj,³⁴ te je to mogući razlog zašto građevinski spisi s nacrtima pohranjeni u Arhivu grada Siska ne navode Colussija u svom popisu ciglana početkom XX. stoljeća, a spominju Prvu hrvatsku štedionicu kao vlasnicu zemljišta.³⁵ Dakle, banka je možda bila primorana oduzeti zemlju.

Godine 1890. ostvario je vjerojatno najzahtjevniji pothvat u karijeri kada je preuzeo gradnju Domobranske vojarne koja je građena prema nacrtima i troškovniku graditelja Waidmana iz Zagreba (utrošena svota za investiciju bila je 230 000 forinti).³⁶

Nekoliko vrijednih arheoloških predmeta Colussi je dao Narodnome muzeju 1894. godine, a pojedini među njima su kategorizirani, obrađeni i izdvojeni. To je primjerice brončana glava pronađena u Kupi (visine 31 mm), u kojoj je Brunšmid prepoznao Apolona. Bila je to aplikacija na nekom predmetu, a izrada je ocijenjena osrednjim radom iz rimskog carskog doba (BRUNŠMID 1914: 211). Slijede prst ovećeg kipa od bronce, također pronađen u Kupi, duljine 55 mm (BRUNŠMID 1914: 245), okrugla brončana aplikacija (Brunšmid smatra na nekom komadu namještaja) pronađena u Kupi tzv. Meduzina maska promjera 50 mm (BRUNŠMID 1914: 249), te brončana nožica ciste u obliku komične maske, visine 49 mm, također izvađena iz Kupe (BRUNŠMID 1914: 251) i iz Kupe izvađena nožica brončanoga kandelabra, visine 63 mm (BRUNŠMID 1914: 256).

Iste je godine s njim u arheološkim radovima surađivao i njegov sin Adrijan (*Adriano*). On je s tehničkim savjetnikom Antunom Bukvićem darovao Narodnome muzeju perjanicu kacige (visine 101 mm) s neke velike brončane figure, također izvađene iz Kupe (BRUNŠMID 1914: 267). Razvidno je da su slični interesi i osobna poznanstva bili ključan faktor te suradnje.

Kada je Colussi zaobilazio posrednike s kojima je bio u lošim odnosima, suradnja s Brunšmidom bila je vrlo plodna, što pokazuje koliko važan može biti »ljudski faktor« i u krajnje neslužbenim i neobvezujućim situacijama. Na kraju, Andrija Colussi je jasno dao do znanja da kad sam financira iskopavanje i dopremu satrina u Zagreb, želi biti jedini koji će za to primiti pohvalu. Za to mu nije potrebno službeno registrirano društvo u kojem je samo član, jer s obzirom da je riječ o izrazito častohlepnoj osobi, Andrija Colussi je sigurno želio ozbiljniju funkciju koju za sve vrijeme postojanja društva nije dobio! Andrija Colussi je 1895. godine gradio i sisačku Gradsku bolnicu koja je dovršena 1896. godine troškom od 76 000 forinti.³⁷

U prilogu tezi da je zadužio sve buduće proučavatelje antičke Siscije govori i podatak da je 1898. godine Narodnome muzeju darovao dvije tanke olovne pločice s grafito-napisima pronađene u Kupi (31x26mm i 34x24 mm), koje su u jednom kutu bile probušene zajedničkim čavlom. U trećem retku prve strane Brunšmid navodi da se sigurno čita ACCIIPTI (*accepti*) (BRUNŠMID 1901: 125).

34 Gruntovna napisnica br. 350.

35 Hrvatski državni arhiv, Sisak, SPISI, II. Građevinski spisi s nacrtima, 64 kutija 3, ciglane

36 F. KOVAČ: *Iz stogodišnje prošlosti grada Siska*, rukopis: KP, inv.br. 27, GMS

37 F. KOVAČ: *Iz stogodišnje prošlosti grada Siska*, rukopis: KP, inv.br. 27, GMS

Ravnatelj Ljubić je 9. prosinca 1890. godine izvijestio Odjel za bogoštovlje i nastavu pri Visokoj hrvatskoj zemaljskoj vladi o stanju očuvanja starina na sisačkom području, spominjući kako se 25. rujna iste godine rijeka Kupa presušila, te su mnogi građani iskopavali na tom lokalitetu, a potom razvlačili i prodavali starine, a najbolji komadi završili su kod Mosesa, Tukanca i Colussija, koji su uspjeli otkupiti i dio onoga što su drugi iskapali.³⁸ To nam govori da je tadašnji Colussijev hobi polako prerastao u opsesiju, te da je na vrhuncu svoje graditeljske, društvene i financijske moći znatan dio kapitala odvajao za tu svoju strast.

Nakon niza neplodnih godina, sisačkim povjerenikom za Narodni muzej postao je Ferdo Hefe i on je u pismu Brunšmidu, koji je naslijedio Ljubićevo mjesto ravnatelja, 31. siječnja 1899. spomenuo među inim, i Colussija navodeći kako smatra da u njegovu dvorištu ima još starina.³⁹ Ono što će u datom periodu zbiti u Colussijevu poslovnom životu, koji je bio u zenitu, obilježilo je i njegovu arheološku orijentaciju kojom je od tada bio još više zaokupljen.

Naime, svoje obveze prema Obrtničkoj zadruzi, čiji je bio član, Andrija Colussi je redovno podmirivao do 1899. godine (npr. nalazi se, uz brata Antona, na sačuvanom popisu sabranih priloga za obrtnu zadrugu za mjesec siječanj 1894.),⁴⁰ kada ga se posljednji put spominje u *Prinosima za zajedničku obrtnu zadrugu*, da bi nakon toga jedan od najpoznatijih sisačkih graditelja uopće, 11. prosinca 1900. godine, prema *Zapisniku Odborske sjednice* (zapisnik br. 9), bio jednoglasno izbačen zbog neredovita plaćanja članarine i upisnine!⁴¹ Financijski problemi i društvena dekadencija ostavili su trag u njegovom poslovnom životu. Tada je već bilo potpuno jasno da je alkohol uvelike rješavao njegove probleme, ali i da upravljanje obiteljskom imovinom nije lagan posao za nekoga sklonoga hazardnim igrama. No, i sa svim navedenim problemima Colussi je samo želio proučavati arheološke ostatke Siscije. Kredibilitet i u poslovnom, ali i arheološkom smislu je odavna stekao, pa mu vjerojatno više uopće nije bilo važno stoji li institucija iza njega.

Početak XX. st. za Andriju Colussija nije bio, niti će ikada više biti, poslovno i privatno uspješan, iako statistika daje na uvid kako je sisačka oblast obrtno prilično stabilna, možda možemo upotrijebiti smjeliji izraz, jaka, jer je evidentno da se 1900. godine obrtom bavi 344 muška i 32 ženska obrtnika, što je po omjeru odmah iza poljodjelskih zanimanja koja čine osnovu tržišne ekonomije.⁴² U istom periodu prezasićenost na tržištu prouzročila je pad cijena građevinskog materijala, ponajprije cigle koja je prodavana u besćenje, što je vjerojatno pridonijelo i propasti Andrije Colussija. Jednostavno je prestao biti konkurentan.

Hefeovo pismo od 28. kolovoza 1900. godine opet navodi Colussija koji u vlasništvu ima bakreni novac s Romulom i Remom, koje će darovati Narodnome muzeju u Zagrebu kad se bude susreo s Brunšmidom. To je pokazatelj Colussijeve i Brunšmidove dobre suradnje i dobrih odnosa, koji nisu površni, već podrazumijevaju i određeni stupanj povjerenja.⁴³

Pismo Hefealea Brunšmidu od 8. kolovoza 1901. godine donosi podatak kako Colussi opet ima starina za Narodni muzej. Ovaj put je bila riječ o »kamenčiću« s urezanim konjem i jahačem uz još jedan s konjem.⁴⁴ Jedno među najživopisnijim pismima koje je Hefeale uopće uputio Brunšmidu jest ono od 1. rujna 1901. godine koje govori o iskopavanjima na Kupu prilikom njenog niskog vodostaja, kada su pronađene srebrne žlice, bakrene posude i stilusi., a u tom kontekstu spomenut je i

38 Ljubićev dopis Odjelu za bogoštovlje i nastavu od 9.12.1890., Dossier Siscija, *Sisak od 1851.–1935*, 42/25, 1890. god.

39 Pismo Ferde Hefealea Brunšmidu od 31. 1. 1899., Dossier Siscija, *Sisak od 1851.–1935*, 42/25, 1899. god.

40 *Sabrani prinosi za obrtnu zadrugu*, rukopis, KH, inv. br. 203, GMS

41 *Sabrani prinosi za Obrtnu zadrugu*, rukopis, KP, inv.br. 203, GMS

42 »Sisački glas«, br. 7, 1900.

43 Pismo F. Hefealea Brunšmidu od 28. 8. 1900., Dossier Siscija, *Sisak od 1851.–1935*, 42/25, 1900. god.

44 Pismo Hefealea Brunšmidu od 8. 8. 1901., Dossier Siscija, *Sisak od 1851.–1935*, 42/25, 1901. god.

Colussi koji je pojedine nalaze kupio od pronalazača, pogotovo mnogo bakrenog novca. Tu je Hefe-
le naveo i najzanimljiviju, do sada nepoznatu, anegdodu u vezi sa Colussijem, a posredno i za cijelu
priču o sisačkim arheološkim iskopavanjima, koja govori o tome kako je Colussi znao doći kod sa-
kupljača starina na Kupu i onda iz vlastitog džepa izvaditi zlatni rimski novac koji je već otprije pos-
jedovao, te isti baciti u kupski mulj, pa ih »slučajno« pronaći kao prilično vrijedan nalaz, što je kod
ostalih sakupljača izazivalo pojačanu jagmu za potragom rimskih predmeta.⁴⁵

U pismu od 15. prosinca 1901. godine Hefe-
le je obavijestio Brunšmida da je Colussi kupio ar-
heološke knjige koje je on za Narodni muzej prodavao, te da mu je predao i neke brončane posude za
muzej. Istim pismom otvara nam se i nova dimenzija u prijateljstvu samog Hefe-
lea i Colussija, koja nije do sada bila poznata u lokalnoj zajednici; naime, smatralo se da su njih dvojica bili suvremenici i
poznanci i ništa više. Hefe-
le je obavijestio Brunšmida da je Colussi primio njegovo pismo, te da ga je
ovom prilikom pitao kuda idu vodovodne cijevi iz Starog Siska za Novi Sisak, te da li smatra mogu-
ćim da je u Hrastovici bio izvor pitke gorske vode koji je napajao Sisciju.⁴⁶ Osim povjerenja koje je
Hefe-
le uživao od strane Andrije Colussija, ovo pismo pokazuje i da postoji osobna korespondencija
samog Colussija i Brunšmida, ali i da je Colussi mnogo više od arheološki neukog graditelja.

Ta pretpostavka svrstava ga u red pionira vizionara sisačke arheologije, kojemu je upravo
struka kojoj je posvetio život omogućila drukčije sagledavanje problematike antičkoga grada – kroz
prizmu graditelja, a ne suhoparno povijesno ili arheološki. Znatno je pomak u znanju koje je Colus-
si, primarno iskustvom, stekao baveći se više od 20 godina sisačkim starinama. Sigurnost i samos-
vjest bile su sigurno glavne karakteristike Colussijeve osobnosti, pogotovo uzmemo li u obzir činje-
nicu da se već gotovo potpuno povukao iz građevinskog posla i da je izbačen iz gradske obrtničke
komore zbog neplaćanja članarine. Kapital je očito još posjedovao i sada ga je trošio na nametnutu
strast, arheološke ostatke antičke Siscije. Hefe-
le je jednom prilikom spomenuo da nema te starine u
Sisku koju Colussi nije imao u rukama, ali da je jednako tako svjestan da mu Andrija Colussi dio to-
ga prešućuje kako ne bi baš sve što posjeduje morao predati Narodnome muzeju.⁴⁷

U *Viesniku Hrvatskog arheološkog društva* iz 1902. godine Hefe-
le je spomenuo da je Colussi kupio srebrnu žlicu, stilus i slično na crnom tržištu sisačkih starina (HEFELE 1902: 193), a u pismu
od 26. veljače 1902. godine Hefe-
le je obavijestio Brunšmida da će doći u Zagreb predati mu bronča-
nu glavicu koju Colussi šalje u Narodni muzej, te napominje da će početi s uređivanjem numizma-
tičke zbirke koju je još »Siscia« načinila, i to uz pomoć Andrijina najučenijeg i najsvestranijeg sina
Adrijana, koji ima dovoljno znanja o numizmatici. Spominje i kako ima namjeru vršiti arheološka
iskopavanja na Momčiloviće-
vu zemljištu (zemljište u neposrednoj blizini sisačkog Željezničkog
kolodvora), no da se i u tome još mora savjetovati sa Colussijem. Napominje i kako mu je Andrija
Colussi rekao da se u rudinama između Siska i Hrastovice nailazi na oduške rimskog vodovoda. To
pismo važno nam je, i stoga, što govori da postoji određeno nasljeđe arheološkog društva »Siscije«,
samo je aktivnost članova minula.⁴⁸ Stoga već u idućem pismu od 4. travnja 1902. godine Hefe-
le po-
ziva na obnavljanje rada »Siscije«, te napominje kako bi u tom slučaju prevažno bilo za to pridobiti
Andriju Colussija i Milana Šipuš-
a.⁴⁹ Korespondencija pokazuje da su Andrija Colussi i Hefe-
le sada u sve češćim raspravama o siscijanskom vodovodu.⁵⁰ Hefe-
le je ponovio želju za obnovom »Siscije«

45 Pismo Hefe-
lea Brunšmidu od 1. 9. 1901., Dossier
Siscija, *Sisak od 1851.–1935*, 42/25, 1901. god.

46 Hefe-
levo pismo od 15. 12. 1901., Dossier Siscija,
42/25, 1901. god.; O vodoopskrbi rimske Siscije vidi više:
V. LAPAINE, *VHAD*, 1881: 60-61.

47 Hefe-
leov dopis Narodnome muzeju iz 1901., Dos-
sier Siscija, *Sisak od 1851.–1935*, 42/25, 1901. god.

48 Hefe-
levo pismo Brunšmidu od 26. 2. 1902., Dossier
Siscija, 42/25, 1902. god.

49 Pismo Hefe-
lea Brunšmidu od 4. 4. 1902., Dossier
Siscija, 42/25, 1902. god.

50 Isto.

u pismu od 26. svibnja 1902. godine, kada je opisao i razgovor sa Colussijem u vezi s arheološkim iskopavanjem na Momčilovićevu zemljištu, za koje mu Colussi govori da se neće ništa postići, jer se planira iskopavati samo dva dana, što prema njegovu mišljenju nikako nije dosta za onaj teren.⁵¹

Tzv. era Horvat-Šipuš, kasnije Horvat-Tuškanovci, koja predstavlja protagoniste sisačke vlasti, nastupila 1. svibnja 1902. godine. S njom je Andrija Colussi kao graditelj službeno potisnut u drugi plan.⁵² On je nakon Lovrićeve (*Sisak, 1818 – †Sisak, 1910.) smrti⁵³ i dolaska nove vladajuće gradske garniture, izgubio prednost u dobivanju velikih građevinskih poslova za gradsko poglavarstvo, a i konkurencija nadolazeće mlade generacije graditelja (Momčilović, Fulla, Popović) bila je sve nametljivija i snažnija. Andriji Colussija to ni najmanje nije smetalo. On je sve svoje slobodno vrijeme provodio u razgovorima s Hefeom o Sisciji, nastojeći otkupiti što više starina sa crnog tržišta. Hefe je 2. ožujka 1903. godine izvijestio Brunšmida kako je Colussiju poklonio jednu arheološku knjigu u ime Narodnog muzeja, te kako je ovaj u međuvremenu našao srebrni rimski novac koji će sigurno donirati Muzeju.⁵⁴

Usljedilo je i iscrpno izvješće o načinu rada na terenu u kojem je Hefe nezaobilazno spomenuo Colussija, karakterizirajući ga kao mecenu i entuzijasta, zaljubljenika u rimske starine koje su mu postale jednim interesom. Naveo je da Colussi često otkupljuje starine o svom trošku, te da taj novac ne potražuje ni od koga, a u istoj se situaciji zna naći i on sam (Hefe), samo što kao povjerenik Narodnog muzeja nekad i potražuje uložena sredstva natrag. Kad čuje da netko ima starine na prodaju uputi ga prvo Colussiju, koji najčešće i izvrši prvokup, jer raspolaže s većim financijskim svotama nego on. Njih dvojica se često poslije takvih kupnja nađu navečer da bi jedan drugome pokazali tko je što nabavio/kupio i za koliko novaca. Tako, među inim, Hefe, očito zadivljen Colussijevom zbirkom, navodi kako je Colussi kupio vrlo lijepe komade starina koji vrijede znatne svote, dok ih je on nabavio za mali novac. Karakterizira Andriju Colussija i kao vrlo častohlepnu osobu kada za njega kaže da ne žali potrošiti novca kad mu prijatelji za to nazdravljaju, a Brunšmid besplatno šalje muzejske edicije, što je za jednu provinciju, ipak, bilo društveno vrlo značajno.

Colussi se, s druge strane, često šali na Hefevu racionalnu potrošnju (škrtoš) muzejsko-povjereničkog novca, no ovaj mu to ni najmanje ne zamjera, s obzirom da je svjestan da Colussi financijski i tehnički pripomaže (oruđe, radnici kopači) svakom arheološkom iskopavanju koje on organizira. Decidirano ga navodi kao svog prijatelja. Očito je da ga je Colussi uspio zainteresirati i za rasvjetljavanje pitanja siscijanskog vodovoda, s obzirom da to navodi kao prioritet u tekućoj godini.⁵⁵

Manje građevinske zahvate koji se odnose više na dotjerivanje postojećeg stanja Andrija Colussi je još i tada poduzimao, pa je tako 1903. godine izveo adaptivne radove prilikom izgradnje novog sjevernog dijela zgrade i njenog »spajanja« s južnim krilom iste zgrade sada u Ulici Ante Starčevića 14. Riječ je o »Terčekovoj kući« (MAROEVIĆ 1998: 248). Sada su u njoj poslovne prostorije Wüstenrot stambene štedionice.

U pismu od 13. kolovoza 1904. Hefe je napomenuo kako je s Andrijom i Adrijanom Colussijem išao u Galdovo transportirati neki kamen, jer je Andrija Colussi ponudio logističku pomoć bez koje to ne bi bilo moguće, ali čovjek koji je kamen kanio prodati jeftino (gospodin Logomerac), sada je za nj tražio 30 kruna, u što još treba uračunati i troškove za nadničare koji bi kamen prenijeli i

51 Hefeovo pismo od 26. 5. 1902., Dossier Siscija, *Sisak od 1851.–1935*, 42/25, 1902. god.

52 F. KOVAČ. *Prikaz razvoja grada Siska o njegovoj pedesetogodišnjici*, rukopis, GMS

53 Najpoznatiji gradonačelnik Siska s kojim je Colussi tijesno surađivao

54 Hefeovo pismo Brunšmidu od 2. 3. 1903., Dossier Siscija, *Sisak od 1851.–1935*, 42/25, 1903. god.

55 Isto

kola koja podnose tako veliko opterećenje, jer je to bio vrlo veliki i teški kamen (za sam kamen bio bi potreban cijeli vagon). Andrija Colussi je savjetovao Hefelegu da malo sačeka, jer bi to prodavca natjeralo da spusti cijenu.⁵⁶ Na istom zemljištu, Galdovo Kaptolsko kbr. 35, pronađena su i četiri ispisana kamena (BRUNŠMID 1906/1907: 264) o čemu je detaljnije izvijestio Adrijan Colussi.⁵⁷

Usljedila je skromna korespondencija Adrijana Colussija i Brunšmida, u kojoj je prvospomenuti obavijestio ravnatelja Narodnog muzeja da su kopači starog novca na Kupi prodali novac nekom trgovcu Hercegu u Sarajevo; bili su to novci iz Constantinova, Constansova i Crispusova doba. Adrijan je spomenuo i kako je, kao i njegov otac, vrlo zainteresiran za starine, te da »poznana« numizmatiku, pa i tu može biti koristan, a davao bi i oruđe (lopate, čamce i ostalo) za buduća arheološka iskapanja.⁵⁸ U odgovoru, Brunšmid ga je zamolio da kontrolira rad kopača.⁵⁹ K tome, Andrija Colussi je redovito posjećivao plesove DVD-a radeći i na pretplati⁶⁰, što je bio tadašnji humani običaj. Tako je društvo skupljalo novac za svoje unesrećene članove i rješavanje socijalnih problema. Pojavljivao se i na plesu najstarijeg sisačkog pjevačkog društva »Danica«.⁶¹ Bio je vojvoda DVD-a punih 25 godina, pa ga je društvo imenovalo nadvojvodom, a tu je počast uživao do kraja života.

Slijedila je šutnja koja je potrajala godinu dana, barem što se dokumentacije tiče, a onda ju je prekinulo Hoffillerevo pismo od 17. srpnja 1906. godine, upućeno Andriji Colussiju u kojem mu se ovaj zahvaljuje za darovane starine i napominje kako jedan dio sisačke zbirke starina u Narodnome muzeju u Zagrebu nosi njegovo ime.⁶² Godine 1906. Narodni je muzej nabavio dvije brončane kase-rola, koje sudeći po njihovim pečatima potječu iz kapuanskih tvornica. Jedna od njih potječe iz Siska i dar je Andrije Colussija, a nađena je u Kupi i nosi loše otisnuti tvornički pečat CIPI POLYBI (HOFFILLER 1906/1907:199).

Andrija Colussi je 8. rujna 1907. godine obavijestio Hoffillera kako su za niskog vodostaja u Kupi vidljive rimske ruševine, te da su njegovi radnici na njegov prijedlog počeli na tim mjestima iskopavati jame u vodi dubokoj pola metra, bacajući iskopani materijal na suho. Naišli su na drvene pilote, ruševine grada i kamenje. Napominje da su se koristili i sisaljkom za izvlačenje sitnijih arheoloških predmeta. Tako su i pronašli mnogo sitnog materijala, primjerice prstene, geme, fibule, lampice, čavle, spone, novac, mlinsko kamenje, kanale za pritjecanje vode itd. Treći dan iskopavanja pala je kiša i potopila im nalazište, pa su iskopavanja prekinuta, a svi do tada pronađeni nalazi su kod nadinžinjera Bukvića, jer ih on, ionako, planira ustupiti muzeju.⁶³

Navodno je Andrija Colussi imao prvu parnu ciglanu u Sisku i stroj za pravljenje opeka (ZORKO – JAGIĆ – BORIĆ 2006: 91). Ciglarstvo je svoj procvat bilježilo sve do 1908. godine, kada je na ovom području nastalo prezasićenje tom robom, pa možemo pretpostaviti da su slijedile još lošije poslovne godine.⁶⁴

U međuvremenu su se zbile promjene u imenovanjima muzejskog povjerenika. Nakon smrti Ferde Hefelega 1909. godine povjerenikom je postao Antun Bukvić. Među najljepšim primjercima sačuvanih rimskih starina u Narodnome muzeju ubrajamo figure Atene, od kojih su četiri primjerka poznata Narodnome muzeju. Andrija Colussi darovao je jednu od te četiri nakon njena pronalaska u

56 Pismo F. Hefelega Brunšmidu od 13. 8. 1904., Dossier Siscija, 42/25, 1904. god.

57 Pismo Adrijana Colussija Brunšmidu; bez nadnevka, Dossier Siscija, 42/25, 1905. god.

58 Pismo Adrijana Colussija Josipu Brunšmidu; bez nadnevka, Dossier Siscija, 42/25, 1903. god.

59 Odgovor J. Brunšmida Adrijanu Colussiju; bez nadnevka, Dossier Siscija, 42/25, 1904. god.

60 »Sisački glas«, br. 4, 1904.

61 »Sisački glas«, br. 4, 1905.

62 Hoffillerevo pismo od 17. 7. 1906., Dossier Siscija, 42/25, 1906. god.

63 Pismo Andrije Colussija Hoffilleru od 8. 9. 1907., Dossier Siscija, 42/25, 1907. god.

64 Sisačke ciglane. *Sisački glas*, br. 32, 1909.

Kupi 1909. godine (BAUER 1936: 10).Iste godine u Kupi je pronašao i figuru Nike, koju je također darovao navedenoj instituciji (BAUER 1936: 21). Antun Bukvić je 6. srpnja 1909. godine pisao Hoffilleru kako je čuo da se kod Colussija u vlasništvu nalazi neka brončana ploča i zlatni rimski novac Caesar Augustus,⁶⁵ što znači da se ovaj i nadalje bavio intenzivnim sakupljanjem rimskih starina, iako ga u gradskom životu Siska više uopće nema. Čini se da je upravo ta brončana ploča koju Bukvić spominje bila prva ploča poznate rimske vojničke diplome, jer nam već idući dokument Narodnog muzeja u Zagrebu opisuje primopredaju istoga.

Zapisnik od 9. travnja 1910. god. koji je sastavljen u pisarni Narodnog muzeja, a čiji su potpisnici Adrijan Colussi i ravnatelj spomenute ustanove, Brunšmid, navodi da će Colussi zamijeniti brončanu vojničku diplomu, o kojem Bukvić govori u prethodnom pismu, za 120 komada srebrnog novca pronađenog u Solinu.⁶⁶ U znak zahvale na uspješnom posredovanju Brunšmid je i Andriju (VHAD 1910/1911: 23) i Adrijana Colussija (VHAD 1910/1911: 24) spomenuo u svom članku u VHAD-u 1910/1911. godine. Time je prestalo aktivno Andrije Colussija sudjelovanje u sisačkim arheološkim zbivanjima, iako je taj hobi bio jedino ozbiljno čime se bavio posljednje desetljeće. Može se pretpostaviti da će ga struka još pokatkad ponešto priupitati, no činjenica je da su mu ostali veliki dugovi prema štednim zadrugama, čiji dio će otplatiti konfiskacijom zemljišta od strane navedenih. Dio očevog duga otplatio je sin Adrijan Colussi, što upućuje na to da više nije mogao vršiti otkup starina na sisačkom crnom tržištu. Obiteljska dokumentacija spominje i njegove osobne strasti, primjerice kockanje i prekomjerno uživanje u alkoholu. Ostatak svog života Andrija Colussi je, nakon izravnavanja računa s bankama, proveo prilično mirno i, svakako, ovisno o svojoj djeci.

Umro je 8. veljače 1929. godine.⁶⁷ Matična knjiga umrlih otkriva nam jasno (neki autori smatraju da je rođen u Sisku) mjesto njegova rođenja (Ossoppo, Udine/Friuli, Italija), vjeroispovjest (rimokatolička), te uzrok smrti (Bronho pneumon). Navedeno je da je umirući primio svete sakramente, da je umro u 81. godini, te da je pokopan na groblju sv. Kvirina 10. veljače iste godine. Iza navedenih podataka su župnik Borković i kapelan Kanoti.⁶⁸ Nakon preseljenja gradskoga groblja na današnji Brzaj nije se brinulo o obiteljskoj grobnici na sv. Kvirinu (jedan od najperspektivnijih arheoloških terena u Sisku), tako da su ostaci Andrije Colussija ostali rasuti po današnjem dječjem igralištu pripadajućeg vrtića. Zašto se njegova djeca nisu pobrinula za ostatke mrtvih članova porodice nije jasno.

Andrija Colussi bio je zaslužan za razvoj grada Siska u obrtničkom, urbanističkom, društveno-gospodarskom i kulturološkom pogledu. Obilježio je jednu gradsku razvojnu epohu, te je stoga toliko zanimljiv, jer ga je nužno interdisciplinarno proučavati. Tako je u ovom radu obrađen samo jedan aspekt njegova svestranog života, a to je amatersko bavljenje arheologijom, što se nadograđivalo na primarne, egzistencijalne djelatnosti Andrije Colussija.

Danas trebamo uputiti pitanje što se dogodilo s zbirkom Ante Colussija te gdje su završili svi ti divni komadi starina o kojima je svjedočio Hefe. Da li ih je Andrija Colussi još za života bio primoran prodati kako bi otplatio nagomilane dugove ili ih je ostavio u nasljedstvo djeci. Ako logično razmišljamo, jedini tko je zaslužio preuzeti tu zbirku bio je njegov sin Adrijan Colussi koji je s njime usko i surađivao na arheološkom području, ali kako su sisački i zagrebački »ogranak« te porodice u svađi posljednjih stotinu godina, to je nešto što tek treba ispitati, s nadom da su članovi porodice u čije ruke je to blago prelazilo (ako je) bili također entuzijasti kao i njihovi preci.

65 Pismo Antuna Bukvića od 6. srpnja. 1909., Dossier Siscija, 42/25, 1909. god.

66 Zapisnik od 9. travnja 1910, Dossier Siscija, 42/25, 1910. god.

67 Matična knjiga umrlih, Sisak, knjiga 38, 1929.; tisak navodi da je umro 9. veljače i tu se jasno vidi datumska nedosljednost u istome.

68 Isto.

Ako je, pak, zbirka ostala u Sisku, onda je svakako razvučena tijekom nasumičnog i divljačkog komunističkog pljačkanja pokretnina i nekretnina te porodice nakon svršetka Drugog svjetskog rata. Pretpostavljam da bi usmena predaja u Sisku dala bar nekakvu naznaku o fantomskoj zbirci da se nalazi(la) u nečijem posjedu u Sisku, no sigurno je samo da je netragom nestala.

KARTOGRAFSKI IZVORI:

Planum neo regulandi Oppidi Sissek tam fundorum intravillanorum quam et tenutorum extravillanorum ad idem oppidum spectantium, confectum anno 1829. per Ioannem Fistrovich. Kartografska zbirka Kaptolskog arhiva, sign. A.I.186.

ARHIVSKI IZVORI:

Arhiv Arheološkog muzeja u Zagrebu, sign. 41.

Dopis Ivana Kukuljevića Sakcinskog C. Kr. namjesništvu, 9. 6. 1856., HDA Zagreb.

Dossier Siscija, *Sisak od 1851.–1935*, 42/25, Arheološki muzej, Zagreb.

Dossier Siscija, *Sisak od 1936.–1959*, 42/26, Arheološki muzej, Zagreb.

Državni arhiv, Sisak, SPISI, II. Građevinski spisi s nacrtima, 64, kut. 3, ciglane.

Gruntovna napisnica broj 297, Zbirka isprava Zemljišno-knjižnog odjela Općinskog suda u Sisku.

Gruntovna napisnica broj 344, Zbirka isprava Zemljišno-knjižnog odjela Općinskog suda u Sisku.

Gruntovna napisnica broj 350, Zbirka isprava Zemljišno-knjižnog odjela Općinskog suda u Sisku.

Gruntovna napisnica broj 391, Zbirka isprava Zemljišno-knjižnog odjela Općinskog suda u Sisku.

Fabijan KOVAČ. *Iz stogodišnje prošlosti grada Siska*, rukopis: KP, inv.br. 27, GMS.

Fabijan KOVAČ. *Izgradnja ulica, parkova i građevina*, rukopis: KH-A/ K1, inv.br. 7/1, GMS.

Fabijan KOVAČ. *Prikaz razvoja grada o njegovoj pedesetogodišnjici*, rukopis: KP, inv.br. 1004, GMS.

Matična knjiga umrlih, Sisak, knjiga 38, 1929.

Sabrani prinosi za Obrtnu zadругu, rukopis, KP, inv.br. 203, Gradski muzej Sisak.

BIBLIOGRAFIJA

ADAMČEK, J. 1980 – *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV do kraja XII stoljeća*. Zagreb, 1980: JAZU.

Arheologičko društvo »Siscia« u Sisku. *Sisački Viestnik* (Sisak), 1/1876, 2, 20. 8. 1876.

Arheološko društvo Siscia. Katalog izložbe. Muzej Sisak, 1990.

BAUER, A. 1936. – Rimska olovna plastika s osobitim obzirom na materijal pohranjen u Hrvatskom narodnom muzeju. Zusammenfassung: Die römische Bleiplastik mit besonderer Berücksichtigung der im Kroatischen Nationalmuseum in Zagreb aufbewahrten Materials. *VHAD*, n.s., 17/1936: 1-35 (10, 21).

BRUNŠMID, J.

- 1901. Arheološke bilješke iz Dalmacije i Panonije IV. *VHAD*, n.s., 5/1901: 87-168 (125).
- 1911. Rimski vojnički diplom iz Siska. *VHAD*, n.s. 11/1910-11: 23-39.
- 1914. Antikni figuralni bronsani predmeti u hrvatskom narodnom muzeju u Zagrebu. *VHAD*, n.s., 13/1913-14: 207-269 (207, 211, 245, 249, 251, 256).

BURKOWSKY, Z. 1999 – *Sisak u prapovijesti, antici i starohrvatskom dobu*. Katalog izložbe. Gradski muzej Sisak, 1999.

BURKOWSKY, Z. 2000 – O djelatnosti društva »Arheološko društvo Siscia u Sisku«. *Godišnjak GMS* (Sisak), 1, 2000: 52-64.

BUZOV, M. – V. NENADIĆ 1990 – Segestica i Siscija. *Riječi* (Sisak), 1990: 107-117.

BUZOV, M. 2000 – *Topografija antičke Siscije na temelju arheološke baštine*. Doktorska disertacija. Zadar, 2000.

HEFELE, F. 1902 – ŠTri dopisa s rimskim nalazima u Sisku. *VHAD*, n.s., 6/1902: 228-229.

HEFELE, F. 1907. – Prilozi za povijest grada Siska, *Sisački glas*, Sisak, 1907: 1.

HORVAT, A. 1954 – O Sisku u starohrvatsko doba na temelju pisanih izvora i arheoloških nalaza. *SP*, 3.s., 3/1954: 93-104.

HOTI, M. 1992. – Sisak u antičkim izvorima. *OpA*, 16/1992: 133–163.

Izkapanje starina i naš narodni muzej, *Vienac* (Zagreb), 1877, 24: 389.

O uspjehu iskapanja u Sisku arh. Društva »Siscia«. *Sisački vjestnik* (Sisak), 1/1876, 10, 24.09.1876.

JAGIĆ, D. 1883. – U Sisku 13 listopada 1883. *VHAD*, 5/1883: 120-121.

JAGAČIĆ-BORIĆ, J. – Đ. ZORKO 2006 – Sisački biografski leksikon. Sisak, 2006.

KOVAČ, F. 1925 – *Prikaz razvoja grada Siska o njegovoj pedesetogodišnjici*. Sisak, 1925: tisak S. Junker.

KOVAČ, F. 1939 – Iz stogodišnje prošlosti grada Siska. *Hrvatske novine*, 1939, 18.

KRAGULJAC, B – Muzej u Sisku–osnivanje i rad. *Godišnjak GMS* (Sisak), 1, 2000: 8-12.

LASZOWSKI, E. 1901 – *Hrvatske povijesne građevine*. Zagreb, 1901.

LOLIĆ, T. 2001 – Lokalitet Trg bana Josipa Jelačića u Sisku. *ObHAD*, 33, 2001: 95-99.

MAROEVIĆ, I. 1998 – *Sisak, grad i graditeljstvo*. Sisak, 1998.

OBRAĐOVIĆ, D. 1997 – Sisak od kršćanstva do plovila »XXI st.« *Sisak: Segestica, Siscia, Sziszak*. Sisak, 1997: 10-20.

RADMANOVIĆ, Š. – A. VAZDAR 1992 – *Zbornik građe – politički i društveni pokreti u Sisku 1869.-1918*. Muzej Sisak, 1992.

SLUKAN-ALTIĆ, M. 2004 – *Povijesni atlas gradova, II. svezak*. Sisak. Sisak, 2004: Državni arhiv Sisak/Hrvatski državni arhiv.

VUKELIĆ, V. 2006 – Prilog istraživanju antičke Siscije. Prvi pisani spomen Severillina sarkofaga u ranom novovjekovlju i pokušaj rekonstrukcije njegovog izvornog nalazišta. Summary: A contribution to research in Roman Siscia. The first written reference concerning Severilla's sarcophagus in modern history and an attempt to reconstruct its original location. *VAMZ*, 3.s., 39/2006: 201-216.

VUKOVIĆ, D. 1994 – *Siscija vizija rimskog grada u Panoniji*. 1994: CZK »Vladimir Nazor«.

WIEWEGH, Z. 2003 – *Jugoistočna nekropola Siscije*. Gradski muzej Sisak, 2003.

SUMMARY

A CONTRIBUTION TO THE STUDY OF THE DEVELOPMENT OF ARCHEOLOGY IN SISAK IN THE SECOND HALF OF THE 19TH AND THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY

ANDRIJA COLUSSI – PIONEER OF ARCHAEOLOGY IN SISAK

A small number of towns in Croatia have experienced cultural luck and archaeological neglect during their thousands of years of development in the same urban area. Sisak, the Roman *Siscia*, is among them, and might be thought of as a symbol of a »phoenix« town. For the very thing that helped Sisak to form its urban identity, and which was largely based on its historical heritage, was a handicap to precise definition of that history. We may say that in certain cases archaeological scholarship polarized too late. Certainly in Sisak systematic archaeological excavations, at least as far as the ancient *intra muros* is concerned, came at the last moment, indeed almost after the last moment. In conditions in which there is no binding law or any kind of regulations governing the legal position concerning discoveries of antiquities the position on the ground may well depend on individuals.

One such individual who knew the importance of and how to evaluate finds and who in addition, because of the nature of his construction work, was constantly involved with them, was Andrija Colussi (b. Ossoppo, Udine/Friuli, Italy, 1848 – d. Sisak, 8 February 1929). He developed into one of the town's best known builders and left his mark on an entire epoch of development in Sisak, and on the transformation of what was, in the urban and architectural sense, a backward commercial centre into an ample and prosperous town with architecturally impressive residential quarters and a functional city centre. He was well known for high quality constructions all built on deep foundations and it was in this way that he came to uncover a large number of finds of Sisak's historical past. This provoked his interest for antiquity and he became a »self-taught« archaeologist who learned from direct sources and later continued his education by studying archaeological publications. The result of his long years of study combined with the discovery and evaluation of artefacts made him an archaeological pioneer the value of whose work was recognised by three directors of the Archaeological Department of the National Museum in Zagreb. In this way he came to have personal contact with Šime Ljubić, Josip Brunšmid i Viktor Hoffiller, and thus constituted the long arm of practice. Perhaps the best assessment of his archaeological activities was given by his friend the town historian Ferdo Hefelet who wrote in the local newspaper »*A number of Sisak collectors are remembered for their collection of antiquities but the most persevering and generous of them has been the Sisak builder Andrija Colussi. His finds have been placed in a separate part of the museum by the directors of the Zagreb Archeological Museum*« (HEFELE 1907: 1).

Rukopis primljen: 22.V.2007.
Rukopis prihvaćen: 23.VI.2007.